

การจัดการชะกาดเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน: แนวปฏิบัติ ความท้าทาย และ โอกาสในการพัฒนา กรณีศึกษาชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี

บทคัดย่อ _____

อริศ หัสมา¹ ธวัช นัยผอม² และหมะหมุด หะยีหมัด³

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวปฏิบัติและความท้าทายในการจัดการชะกาด (การบริจาควัตถุบังคับตามหลักศาสนาอิสลาม) เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลผ่านการสนทนากลุ่มกับผู้นำศาสนา ผู้นำชุมชน และผู้นำกลุ่มวิสาหกิจหรือชมรมประมงพื้นบ้านใน 6 ชุมชน ผลการศึกษาพบว่า การจัดการชะกาดในแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกันทั้งในด้านประสิทธิภาพการจัดเก็บ รูปแบบการบริหารจัดการ และวิสัยทัศน์ในการพัฒนา โดยชุมชนที่มีระบบการจัดการที่ทันสมัยและเป็นทางการสามารถจัดเก็บชะกาดได้มากกว่าและมีความโปร่งใสสูงกว่าความท้าทายสำคัญประกอบด้วย ข้อจำกัดด้านจำนวนเงินชะกาดที่จัดเก็บได้ การพึ่งพิงระบบเจ้าของแพปลา และการขาดระบบสนับสนุนการพัฒนาอาชีพที่มีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตามพบโอกาสในการพัฒนาใน 3 ด้านหลัก ได้แก่ การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีดิจิทัล วิสัยทัศน์และความร่วมมือของชุมชน และการใช้กลุ่มอาชีพเป็นกลไกขับเคลื่อนการพัฒนา ผลการวิจัยเสนอแนะให้มีการพัฒนาระบบการจัดการชะกาดให้เป็นมาตรฐาน ส่งเสริมการใช้ชะกาดเพื่อการพัฒนาอาชีพอย่างเป็นระบบ และสนับสนุนการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนที่สอดคล้องกับหลักการอิสลาม

คำสำคัญ: การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน, จังหวัดปัตตานี, ชุมชนชายฝั่งทะเล, ชะกาด

Received: 6 February 2025 Revised: 26 March 2025 Accepted: 17 April 2025

¹ อาจารย์, หลักสูตรบริหารธุรกิจบัณฑิต สาขาวิชานวัตกรรมการธุรกิจอิสลาม, คณะวิทยาการอิสลาม, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี จังหวัดปัตตานี รหัสไปรษณีย์ 94000, Email: aris.h@psu.ac.th

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์, หลักสูตรบริหารธุรกิจบัณฑิต สาขาวิชานวัตกรรมการธุรกิจอิสลาม, คณะวิทยาการอิสลาม, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี จังหวัดปัตตานี รหัสไปรษณีย์ 94000, Email: tawat.n@psu.ac.th>

³ ผู้ช่วยศาสตราจารย์, หลักสูตรบริหารธุรกิจบัณฑิต สาขาวิชานวัตกรรมการธุรกิจอิสลาม, คณะวิทยาการอิสลาม, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี จังหวัดปัตตานี รหัสไปรษณีย์ 94000, Email: mahmood.h@psu.ac.th

Zakat Management for Community Economic Development: Practices, Challenges and Development Opportunities in Coastal Communities of Pattani Province

Abstract _____ *Aris Hassama⁴ Tawat Noipom⁵ and Mahmood Hayeemad⁶*

This research examined practices and challenges in zakat management for economic development in coastal communities of Pattani province. Data was collected through focus group discussions with religious leaders, community leaders, and enterprise leaders in 6 communities. The findings revealed differences among communities in collection efficiency, management approaches, and development vision. Communities with modern management systems showed higher collection rates and transparency. Key challenges included limited collection amounts, dependency on fish pier ownership, and lack of occupational development support. Development opportunities were identified in three areas: digital technology, community collaboration, and occupational group development. The study suggests standardizing zakat management systems, promoting systematic use of zakat for occupational development, and supporting community enterprises aligned with Islamic principles.

Keywords: Coastal Communities, Community Economic Development, Pattani Province, Zakat

Received: 6 February 2025 Revised: 26 March 2025 Accepted: 17 April 2025

⁴ Lecturer, Islamic Business Innovation Program, Faculty of Islamic Sciences, Prince of Songkla University, Pattani Campus, Pattani Province 94000, Email: aris.h@psu.ac.th

⁵ Assistant Professor, Islamic Business Innovation Program, Faculty of Islamic Sciences, Prince of Songkla University, Pattani Campus, Pattani Province 94000, Email: tawat.n@psu.ac.th

⁶ Assistant Professor, Islamic Business Innovation Program, Faculty of Islamic Sciences, Prince of Songkla University, Pattani Campus, Pattani Province 94000, Email: mahmood.h@psu.ac.th

บทนำ

ชุมชนชายฝั่งทะเลที่ประกอบอาชีพประมงขนาดเล็กเป็นพื้นที่ที่มีความเปราะบางทางเศรษฐกิจ โดยประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมงพื้นบ้านและมีรายได้ไม่แน่นอน (ปริญญช จันทเดิม และคณะ, 2564; อนุวัตร วอลี และคณะ, 2567) ขึ้นอยู่กับสภาพภูมิอากาศและทรัพยากรสัตว์น้ำในแต่ละฤดูกาล ปัญหาความยากจนในพื้นที่ที่มีความซับซ้อนและเชื่อมโยงกับระบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจแบบพึ่งพิง โดยเฉพาะในจังหวัดปัตตานี จังหวัดที่ติด 5 อันดับจังหวัดที่มีสัดส่วนคนจนสูงสุดของประเทศติดต่อกันยาวนานมากกว่า 10 ปี (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2566) สิ่งนี้ทำให้ชาวประมงชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานีต้องพึ่งพาเจ้าของแพปลาในฐานะแหล่งเงินทุนและผู้รับซื้อสัตว์น้ำ ซึ่งส่งผลให้ชาวประมงมีอำนาจต่อรองต่ำและมีรายได้ไม่เพียงพอต่อการยกระดับคุณภาพชีวิต (อนุวัตร วอลี และคณะ, 2567) ในสภาวะความเปราะบางทางเศรษฐกิจเช่นนี้ ระบบการช่วยเหลือทางสังคมตามหลักศาสนาอิสลามโดยเฉพาะ ‘ชะกาด’ จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในการลดผลกระทบจากความไม่เท่าเทียมทางเศรษฐกิจและเป็นกลไกที่มีศักยภาพในการลดการพึ่งพิงแพปลาในระยะยาว หากมีการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพเพียงพอ

ในบริบทของสังคมมุสลิม “ชะกาด” หรือการบริหารจาคะกาดบังคับตามหลักศาสนาอิสลาม ถือเป็นเครื่องมือสำคัญในการกระจายความมั่งคั่งและแก้ไขปัญหาความยากจน โดยเป็นหนึ่งในหลักการพื้นฐานของศาสนาอิสลามที่กำหนดให้ผู้มีความมั่งคั่งต้องจ่ายทรัพย์สินส่วนหนึ่ง (ประมาณร้อยละ 2.5 ของทรัพย์สินที่ถือครองครบรอบปี) ให้แก่ผู้มีสิทธิรับชะกาด 8 ประเภทตามที่ระบุในอัลกุรอาน ได้แก่ 1) คนยากจน 2) คนขัดสน 3) เจ้าหน้าที่จัดเก็บและแจกจ่ายชะกาด 4) ผู้ที่กำลังโน้มน้าวอิสลาม 5) ทาสหรือผู้ถูกกดขี่ 6) ผู้มีหนี้สิน 7) ผู้อยู่ในหนทางของอัลลอฮ์ และ 8) ผู้เดินทางที่ขัดสน ในทางปฏิบัติชาวไทยมุสลิมบริจาคชะกาดใน 2 รูปแบบหลัก ได้แก่ “ชะกาดฟิฏเราะฮ์” ซึ่งเป็นการบริจาคข้าวสารหรือเงินทดแทนในช่วงสิ้นสุดเดือนรอมฎอน (เดือนถือศีลอด) และ “ชะกาดทรัพย์สิน” ซึ่งเป็นการบริจาคจากรายได้หรือทรัพย์สินที่สะสมครบรอบปี (ชะกาดรายได้/ทรัพย์สิน) (Dorloh et al., 2020; ธวัช นุ้ยพอม และคณะ, 2567) ชะกาดจึงมีศักยภาพในการเป็นกลไกการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและความเชื่อของชุมชนมุสลิมผ่านมัสยิด (ดรัมมีชี สาและ, 2562) อย่างไรก็ตาม การจัดการชะกาดในปัจจุบันโดยเฉพาะในพื้นที่ชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานีและในหลายพื้นที่ของประเทศไทยยังมีข้อจำกัดหลายประการ โดยเฉพาะการมุ่งเน้นการแจกจ่ายเพื่อการบริโภคระยะสั้นมากกว่าการสร้างที่ยั่งยืนทางเศรษฐกิจ

มัสยิดในฐานะศูนย์กลางของชุมชนมุสลิมมีบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการชะกาดผ่านคณะกรรมการมัสยิด (อับดุลยัลลาเต๊ะ สาและ และคณะ, 2567) นอกจากมัสยิดแล้ว ในพื้นที่จังหวัดปัตตานียังมีองค์กรอื่นที่มีบทบาทในการจัดเก็บและกระจายชะกาด เช่น สำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด โรงเรียนและมูลนิธิเพื่อการกุศลต่าง ๆ การศึกษาครั้งนี้เลือกศึกษาการจัดการชะกาดผ่านมัสยิดเนื่องจากมัสยิดเป็นสถาบันหลักในระดับชุมชนที่มีความใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของชาวประมงมุสลิม มีความเข้าใจในบริบทและ

ความต้องการของคนในพื้นที่ รวมทั้งเป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณที่ได้รับความเชื่อถือจากชุมชน ซึ่งมีศักยภาพในการพัฒนาโมเดลการจัดการชะกาดที่ยั่งยืนและสอดคล้องกับบริบทท้องถิ่น แม้ว่าการดำเนินงานในแต่ละพื้นที่มีความแตกต่างกันทั้งในด้านศักยภาพการจัดเก็บ แนวทางการแจกจ่าย และวิสัยทัศน์ในการใช้ชะกาดเพื่อการพัฒนา

การศึกษาแนวปฏิบัติและความท้าทายในการจัดการชะกาดของมัสยิดชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี จึงมีความสำคัญ เพื่อทำความเข้าใจสถานการณ์ปัจจุบัน ค้นหาแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสม และนำไปสู่การพัฒนาระบบการจัดการชะกาดที่สามารถสร้างความยั่งยืนทางเศรษฐกิจให้กับชุมชน โดยการวิจัยนี้จะศึกษาผ่านกรณีของ 6 ชุมชนที่มีบริบทแตกต่างกัน ทั้งในด้านการมีหรือไม่มีแพปลา ความเข้มแข็งของผู้นำศาสนาและชุมชน ตลอดจนการมีหรือไม่มีวิสาหกิจชุมชนที่ประสบความสำเร็จ เพื่อให้เห็นภาพรวมของปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการใช้ชะกาดเป็นเครื่องมือแก้ไขปัญหาความยากจนอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาแนวปฏิบัติในการจัดการชะกาดในบริบทที่แตกต่างกัน และโอกาสในการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนของมัสยิดชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี

การทบทวนวรรณกรรม

ชะกาด (ṣḥḥ) เป็นหลักการพื้นฐานสำคัญในศาสนาอิสลาม มีความหมายว่า “การทำให้บริสุทธิ์” หรือ “การชำระล้าง” และยังสื่อถึงการงอกเงยหรือเพิ่มพูน ชะกาดเป็นหนึ่งในหลักปฏิบัติสำคัญ 5 ประการ (รูกนอิสลาม) ซึ่งถือเป็นข้อบังคับทางศาสนาที่มุสลิมผู้มีทรัพย์สินถึงเกณฑ์ต้องปฏิบัติ โดยแบ่งทรัพย์สินส่วนหนึ่งเพื่อช่วยเหลือผู้ยากไร้และผู้ขัดสน ชะกาดแบ่งเป็น 2 ประเภทหลัก คือ ชะกาดฟิฏเราะห์ (การบริจาคในเดือนรอมฎอน) และชะกาดตุลมาล (การบริจาคจากทรัพย์สินประเภทต่างๆ) ชะกาดมีบทบาทสำคัญในการลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ สนับสนุนระบบสวัสดิการสังคม สร้างความสามัคคีในชุมชน และขัดเกลาจิตใจผู้บริจาค งานวิจัยในหลายประเทศมุสลิมแสดงให้เห็นว่าชะกาดเป็นเครื่องมือสำคัญในการลดปัญหาความยากจนและสามารถช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตของผู้ยากไร้ได้อย่างเป็นรูปธรรม

การจัดการชะกาดในกลุ่มประเทศอาเซียนที่มีประชากรมุสลิมจำนวนมาก มีโครงสร้างองค์กรและกรอบกฎหมายที่เป็นระบบชัดเจน ในมาเลเซีย การจัดการชะกาดอยู่ภายใต้คณะกรรมการอิสลามของแต่ละรัฐที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล อินโดนีเซียมีหน่วยงานการจัดการชะกาดแห่งชาติ (BAZNAS) ซึ่งเป็นองค์กรอิสระภายใต้การกำกับของประธานาธิบดีผ่านกระทรวงศาสนา (Mujiatun, 2018) บรูไนดารุสซาลามมีคณะกรรมการอิสลามที่ดำเนินการตามกฎหมายภายใต้กระทรวงกิจการศาสนา ส่วนสิงคโปร์มีคณะกรรมการอิสลามแห่งประเทศสิงคโปร์ (MUIS) เป็นผู้กำกับดูแลการจัดการชะกาดของมัสยิดทั่วประเทศ

รูปแบบการจัดเก็บชะงัดในประเทศเหล่านี้มีความทันสมัยและหลากหลาย ครอบคลุมทั้งชะงัด
ฟิสิกส์และชะงัดทรัพย์สินหลายประเภท มีการนำเทคโนโลยีมาประยุกต์ใช้ โดยเฉพาะในมาเลเซียที่
พัฒนาระบบออนไลน์สำหรับการคำนวณและจ่ายชะงัด (Migdad, 2019) และในสิงคโปร์ที่มีช่องทางการ
จ่ายชะงัดผ่านแอปพลิเคชันและระบบธนาคาร ทั้งสี่ประเทศมีมาตรการจูงใจด้านภาษีที่อนุญาตให้ผู้จ่าย
ชะงัดนำไปลดหย่อนภาษีได้

แนวทางการแจกจ่ายชะงัดในประเทศเหล่านี้มุ่งเน้นการพัฒนาอย่างยั่งยืน มาเลเซียและบรูไนมี
ระบบการแจกจ่ายชะงัดเป็นรายเดือน อินโดนีเซียผ่าน BAZNAS ใช้ชะงัดเพื่อการพัฒนาในหลายด้าน ทั้ง
เศรษฐกิจ การศึกษา สุขภาพ และการบรรเทาภัยพิบัติ (Hasan, 2020) ขณะที่บรูไนจัดสรรชะงัดเพื่อที่อยู่
อาศัย การศึกษา การประกอบธุรกิจ และการช่วยเหลือด้านสุขภาพ (Binti Abdullah, 2010) ส่วนสิงคโปร์
มุ่งเน้นการพัฒนาสังคม การศึกษาศาสนา และการบริหารจัดการมัสยิด ประสพการณ์เหล่านี้แสดงให้เห็น
ว่าชะงัดสามารถเป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอย่างยั่งยืน

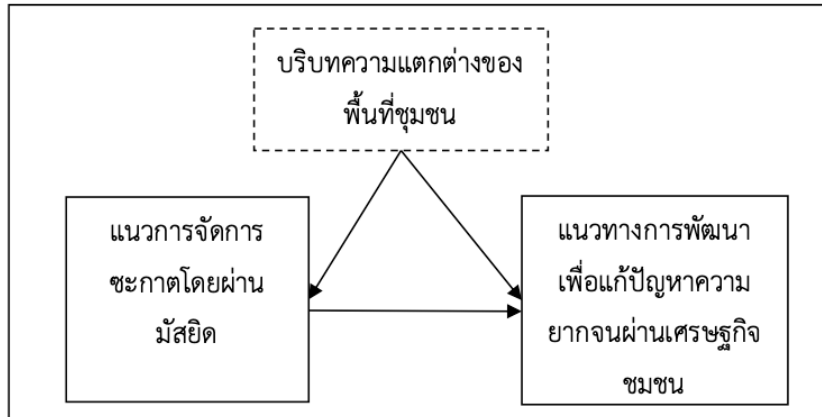
แนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากมุ่งเน้นการยกระดับและสร้างความเข้มแข็งให้กับระบบเศรษฐกิจ
ระดับชุมชนบนพื้นฐานของการพึ่งพาตนเองและปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยมีเป้าหมายหลักในการลด
ความเหลื่อมล้ำและสร้างความยั่งยืนในมิติต่าง ๆ แนวคิดนี้ให้ความสำคัญกับหลายองค์ประกอบที่เชื่อมโยงกัน
ได้แก่ ฐานการเงินและทุน ฐานอาชีพและรายได้ ฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และฐานสวัสดิการ
การดำเนินงานยึดหลัก “พื้นที่เป็นตัวตั้ง” และให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในทุกขั้นตอน

ในบริบทของชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี แนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากสามารถประยุกต์
ใช้ร่วมกับการจัดการชะงัด โดยมองชะงัดเป็นเครื่องมือทางการเงินอิสลามที่มีศักยภาพในการเสริมสร้าง
ฐานการเงินและทุนของชุมชน การศึกษาแนวปฏิบัติและความท้าทายในการจัดการชะงัดในบริบทของ
โครงสร้างเศรษฐกิจแบบพึ่งพิงแพปลา นำไปสู่การพัฒนากลไกที่สามารถปรับใช้ชะงัดเพื่อการลงทุนและ
พัฒนาอาชีพ (Productive Zakat) เชื่อมโยงกับวิสาหกิจชุมชน และบูรณาการกับระบบการเงินอิสลามอื่น ๆ
โดยมีเป้าหมายสูงสุดคือการยกระดับคุณภาพชีวิต ลดการพึ่งพิงในระยะยาว และสร้างระบบเศรษฐกิจชุมชน
ที่เข้มแข็งและยั่งยืนตามหลักการศาสนาอิสลาม

กรอบแนวคิดการวิจัย

แผนภาพกรอบแนวคิดนี้แสดงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบสำคัญต่างๆ ในการศึกษาการจัดการ
ชะงัดในชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี ประกอบด้วยกรอบแนวคิดการจัดการชะงัดโดยใช้
มัสยิดและแนวทางการพัฒนาการจัดการดังกล่าวเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนผ่านเศรษฐกิจชุมชน โดยพิจารณา
บริบทความแตกต่างของพื้นที่ชุมชนร่วมด้วย

แผนภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

ที่มา: ผู้วิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษานี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อทำความเข้าใจแนวปฏิบัติและความท้าทายในการจัดการชะงักของชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี โดยได้เลือกศึกษาพื้นที่ 6 หมู่บ้านที่มีบริบทแตกต่างกันครอบคลุมพื้นที่ชายฝั่งทะเลใน 6 อำเภอ ประกอบด้วย อำเภอเมืองปัตตานี อำเภอยะหริ่ง อำเภอสายบุรี อำเภอไม้แก่น อำเภอปะนาเระ และอำเภอหนองจิก การวิจัยใช้วิธีการคัดเลือกพื้นที่แบบเจาะจง โดยกำหนดเกณฑ์เพื่อสะท้อนความหลากหลายของชุมชนชายฝั่ง ได้แก่ 1) สถานะของแพปลาในพื้นที่ 2) ความเข้มแข็งของผู้นำ และ 3) วิสาหกิจชุมชนในพื้นที่

พื้นที่ศึกษาประกอบด้วย 6 หมู่บ้านใน 6 อำเภอของจังหวัดปัตตานี ได้แก่ อำเภอเมืองปัตตานี (ชุมชนประมงใกล้เขตเมือง), ยะหริ่ง (ชุมชนประมงดั้งเดิมที่มีวิสาหกิจชุมชนประสบความสำเร็จ), สายบุรี (ชุมชนที่พึ่งพาแพปลาขนาดใหญ่), ไม้แก่น (ชุมชนประมงขนาดเล็กที่มีผู้นำศาสนาเข้มแข็ง), ปะนาเระ (ชุมชนที่พึ่งพาแพปลาขนาดกลาง), และหนองจิก (ชุมชนผสมผสานประมงกับเกษตร มีผู้นำชุมชนเข้มแข็ง)

สำหรับการนำเสนอผลการวิจัย ผู้วิจัยได้ใช้ “ชุมชนแห่งหนึ่งในอำเภอ...” แทนชื่อจริงของชุมชนที่ศึกษา โดยระบุเพียงข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับบริบททางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมเพื่อให้เข้าใจลักษณะของชุมชน ทั้งนี้เพื่อปกป้องความเป็นส่วนตัวและป้องกันผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากประเด็นอ่อนไหว เป็นไปตามหลักจริยธรรมการวิจัย

แผนภาพที่ 2 แผนที่ชุมชนชายฝั่งทะเลทั้ง 6 ชุมชน จังหวัดปัตตานี

ที่มา: ภาพแผนที่ปัตตานีจาก PowerPointHub.com (เงื่อนไขเพื่อการศึกษาเท่านั้น),
ปรับแต่งข้อมูลโดยผู้เขียน

การเก็บรวบรวมข้อมูลดำเนินการผ่านการสนทนากลุ่มกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 3 กลุ่มหลัก ได้แก่ ผู้นำทางศาสนา (อิหม่าม เคาะฎิบ บิลาล และคณะกรรมการมัสยิด) ผู้นำชุมชน และ ผู้นำกลุ่มวิสาหกิจหรือผู้นำชมรมประมงพื้นบ้าน การคัดเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั้ง 3 กลุ่มนี้ พิจารณาจากผู้มีบทบาทและความรับผิดชอบโดยตรงในการจัดการชะกาดและการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน โดยผู้นำทางศาสนาเป็นผู้มีบทบาทหลักในการจัดเก็บและแจกจ่ายชะกาดตามหลักการศาสนา ผู้นำชุมชนเป็นผู้มีบทบาทในการประสานงานและสร้างการมีส่วนร่วมในชุมชน ส่วนผู้นำกลุ่มวิสาหกิจหรือชมรมประมงพื้นบ้านเป็นผู้มีบทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนและเข้าใจปัญหาของชาวประมงพื้นบ้าน การสนทนากลุ่มมุ่งเน้นการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการจัดการชะกาด การระดมทุนและการจัดการเงินบริจาคประเภทอื่น แนวปฏิบัติในการแก้ไขปัญหาความยากจนตลอดจนความท้าทายและวิสัยทัศน์ในการพัฒนาระบบการจัดการชะกาดของแต่ละชุมชน

การสนทนากลุ่มในแต่ละชุมชนมีผู้เข้าร่วมกลุ่มละ 5-7 คน ที่มีบทบาทและประสบการณ์ไม่น้อยกว่า 3 ปี รวมผู้ให้ข้อมูลทั้งสิ้น 90-126 คนจากทั้ง 6 ชุมชน ข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่มถูกนำมาวิเคราะห์ด้วยวิธีการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา โดยจำแนกและจัดกลุ่มข้อมูลตามประเด็นสำคัญที่สะท้อนถึงรูปแบบและกระบวนการจัดการชะกาด บทบาทของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ปัจจัยที่ส่งผลต่อประสิทธิภาพการดำเนินงาน และแนวทางการพัฒนาระบบการจัดการชะกาดเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนอย่างยั่งยืน ในการอภิปรายผลมีการเทียบเคียงรูปแบบการจัดการชะกาดในพื้นที่ศึกษากับโมเดลในประเทศมุสลิมที่มีแนวปฏิบัติที่ดี เช่น มาเลเซีย อินโดนีเซีย และบรูไนดารุสซาลาม โดยเฉพาะประเด็นการจัดการชะกาดเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจ

และการใช้ชะกาดในลักษณะเงินทุนหมุนเวียนเพื่อการลงทุน (Productive Zakat) เพื่อสังเคราะห์แนวทางที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี การวิเคราะห์ข้อมูลคำนึงถึงความแตกต่างของบริบทในแต่ละพื้นที่ เพื่อให้เห็นภาพรวมของปัจจัยที่ส่งผลต่อการจัดการชะกาดในชุมชนชายฝั่งทะเลของจังหวัดปัตตานี

ผลการวิจัย

1. แนวปฏิบัติในการจัดการชะกาด

การจัดการชะกาดในชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานีดำเนินการผ่านมัสยิดในแต่ละชุมชน โดยมีความแตกต่างกันในสามด้านหลัก ได้แก่ รูปแบบการจัดเก็บ ศักยภาพในการระดมทุน วิธีการแจกจ่าย และนวัตกรรมจัดการทางการเงิน

1.1 รูปแบบการจัดเก็บ มัสยิดในพื้นที่ศึกษามีการจัดเก็บชะกาดสองประเภทหลัก คือ ชะกาดฟิฏเราะฮ์ (การบริจาคในช่วงสิ้นสุดเดือนถือศีลอดที่มุสลิมทุกคนต้องจ่ายโดยส่วนใหญ่จะเป็นข้าวสาร) และชะกาดมัลหรือทรัพย์สิน/รายได้ (การบริจาคจากความมั่งคั่งที่สะสมครบรอบปี) โดยพบรูปแบบการดำเนินงาน 3 ลักษณะ

ก) การจัดเก็บครบทั้งสองประเภท พบว่าในชุมชนหนึ่งในอำเภอยะหริ่ง ที่มีระบบการจัดการก้าวหน้าที่สุด มีการใช้เทคโนโลยีอำนวยความสะดวก เช่น QR Code สำหรับการโอนเงิน และการขึ้นทะเบียนกับกรมสรรพากรเพื่อให้ผู้บริจาคลดหย่อนภาษีได้ และชุมชนหนึ่งในอำเภอบานาเระ ที่รับบริจาคทั้งในรูปแบบเงินสดและข้าวสาร ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“พอเราทำ QR Code ติดไว้ที่มีสยิด มีคนมาจ่ายชะกาดเพิ่มขึ้นเยอะ โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ที่ทำงานในเมือง เขาโอนมาแล้วก็ส่งสลิปมาในไลน์กลุ่ม สะดวกดี” (เหรียญกมัสยิด, ชุมชนหนึ่งในอำเภอ ยะหริ่ง ผู้ให้สัมภาษณ์, 25 พ.ย. 2566)

ข) การจัดเก็บเฉพาะชะกาดฟิฏเราะฮ์ พบว่าในชุมชนหนึ่งในอำเภอสายบุรี ชุมชนหนึ่งในอำเภอไม้แก่น และชุมชนหนึ่งในอำเภอหนองจิก โดยชะกาดมัลส่วนใหญ่จะถูกแจกจ่ายโดยตรงจากผู้บริจาคถึงผู้รับ เช่น นักเรียน นักศึกษา หรือครูสอนศาสนา ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“ส่วนใหญ่เขาจะจ่ายชะกาดมัลให้กับคนที่รู้จักโดยตรง บางคนก็ให้เด็กปอเนาะ บางคนก็ให้โต๊ะครูที่สอนลูกหลาน เพราะเขาอยากรู้ว่าเงินไปช่วยใครบ้าง แต่ชะกาดฟิฏเราะฮ์นี้เขาจะมาจ่ายที่มีสยิด เพราะเป็นประเพณีที่ทำกันมา” (กรรมการมัสยิดชุมชนหนึ่งในอำเภอหนองจิก, ผู้ให้สัมภาษณ์, 14 พฤศจิกายน 2566)

ค) ผู้บริจาคดำเนินการจ่ายชะกาดให้กับผู้รับโดยตรง พบว่าในชุมชนหนึ่งในอำเภอเมือง ประสบปัญหาการจัดเก็บที่มีอัตราการมาจ่ายชะกาดที่มีสยิดต่ำ (ประมาณร้อยละ 5 ของสัปปุรุช) เนื่องจากผู้บริจาคส่วนใหญ่เลือกจ่ายให้ผู้รับโดยตรง ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“ปัญหาคือคนมาจ่ายที่มีสยิดน้อยลง บางทีเราก็มองว่าใครได้รับการช่วยเหลือไปแล้วบ้าง พอจะทำโครงการช่วยคนจนก็ลำบาก เพราะเงินที่มีสยิดมีไม่พอ เราเลยต้องหาทางแก้ปัญหา เช่น ทำฐานข้อมูลคนจนในชุมชน แล้วประชาสัมพันธ์ให้คนมาช่วยผ่านมัสยิด จะได้ช่วยได้ตรงจุด” (อิหม่าม มัสยิด ชุมชนหนึ่งในอำเภอเมือง, ผู้ให้สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2566)

1.2 ศักยภาพในการระดมทุน จากรูปแบบการจัดเก็บชะงัดก่อนหน้านี้ทำให้จำนวนเงินที่จัดเก็บได้มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ โดยชุมชนหนึ่งในอำเภอยะหริ่ง สามารถจัดเก็บได้สูงสุดประมาณ 300,000 บาทต่อปี รองลงมาคือชุมชนหนึ่งในอำเภอปานาเระ ที่จัดเก็บได้ประมาณ 100,000 บาทต่อปี ในขณะที่ชุมชนอื่น ๆ จัดเก็บได้ระหว่าง 5,000-80,000 บาทต่อปี ความแตกต่างนี้สะท้อนถึงศักยภาพทางเศรษฐกิจของชุมชนและประสิทธิภาพของระบบการจัดเก็บ

1.3 วิธีการแจกจ่าย ทุกมัสยิดยึดหลักการแบ่งชะงัดเป็น 8 ส่วนตามหลักการศาสนา โดยจัดสรร 1 ส่วนให้สำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด ส่วนที่เหลือใช้ช่วยเหลือผู้ยากไร้ในชุมชน แต่มีความแตกต่างในสองประเด็นหลัก

ก) จำนวนเงินที่แจกจ่าย พบว่ามีตั้งแต่ 200-1,000 บาทต่อคน ตามศักยภาพการจัดเก็บของแต่ละชุมชน บางชุมชนมีการแจกจ่ายเป็นสองรอบ หรือผสมผสานระหว่างเงินสดและสิ่งของ ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“เราพยายามจัดสรรให้เพียงพอกับความจำเป็นพื้นฐาน อย่างน้อยก็ช่วยค่าอาหารได้สักพักหนึ่ง แต่ก็ต้องดูว่าปีนั้นเราเก็บได้เท่าไร มีคนต้องการความช่วยเหลือก็ราย บางปีให้ได้มาก บางปีก็ต้องแบ่งให้ทั่วถึง” (กรรมการมัสยิดชุมชนหนึ่งในอำเภอหนองจิก, ผู้ให้สัมภาษณ์, 14 พฤศจิกายน 2566)

ข) วิธีการคัดเลือกผู้รับ พบว่ามีตั้งแต่ระบบที่เป็นทางการ เช่น ชุมชนหนึ่งในอำเภอยะหริ่ง ที่แบ่งพื้นที่และมีผู้รับผิดชอบสำรวจข้อมูลคนยากจน ไปจนถึงการใช้การรับรู้ร่วมกันของชุมชนในการระบุผู้มีสิทธิรับชะงัด โดยกลุ่มเป้าหมายหลักคือผู้สูงอายุ เด็กกำพร้า และหญิงหม้ายที่ยากจน ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“เราแบ่งพื้นที่เป็น 6 โซน มีคนรับผิดชอบโซนละ 2 คน ลงพื้นที่สำรวจว่าใครยากจนจริง ๆ ใครมีลูกก็คน มีภาระอะไรบ้าง จดบันทึกไว้เป็นฐานข้อมูล พอถึงเวลาแจกก็จะได้ไม่ตกหล่น” (กรรมการมัสยิดชุมชนหนึ่งในอำเภอยะหริ่ง, ผู้ให้สัมภาษณ์, 25 พฤศจิกายน 2566)

“ที่นี่เป็นชุมชนเล็ก ทุกคนรู้จักกันหมด เวลาประชุมคณะกรรมการก็จะช่วยกันดูว่าครอบครัวไหนลำบาก ใครควรได้รับการช่วยเหลือก่อน เช่น คนแก่ที่อยู่คนเดียว แม่หม้ายที่มีลูกเล็ก” (อิหม่าม มัสยิดชุมชนหนึ่งในอำเภอยะหริ่ง, ผู้ให้สัมภาษณ์, 25 พฤศจิกายน 2566)

อย่างไรก็ตาม ยังมีความท้าทายในการแจกจ่ายชะงัดให้เกิดประโยชน์สูงสุด ดังที่ผู้นำชุมชนท่านหนึ่งสะท้อนว่า

“เราอยากให้ชะงัดช่วยแก้ปัญหาความยากจนอย่างยั่งยืน ไม่ใช่แค่แจกเงินแล้วก็หมดไป กำลังคิดว่าน่าจะแบ่งส่วนหนึ่งไว้ลงทุนสร้างอาชีพ เช่น ซื้อเรือประมงให้ยืมทำกิน หรือให้ทุนทำร้านค้าเล็ก ๆ

แต่ก็ต้องศึกษาให้ดีว่าทำได้ไหม ไม่ขัดหลักศาสนา” (ประธานชุมชนหนึ่งในอำเภอสายบุรี, ผู้ให้สัมภาษณ์, 25 พฤศจิกายน 2566)”

1.4 นวัตกรรมจัดการทางการเงิน นอกเหนือจากการจัดการชะกาด ชุมชนมีการพัฒนารูปแบบการระดมทุนและสวัสดิการที่น่าสนใจ เช่น

แนวคิดการใช้ชะกาดเพื่อสร้างอาชีพ เช่น การให้ทุนซื้อเรือประมงหรือรถพ่วงข้าง แม้จะยังติดข้อจำกัดด้านเงินทุนและความกังวลเรื่องความเสี่ยง ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“เราอยากให้ชะกาดช่วยยกระดับชีวิตคนจนได้จริงๆ ไม่ใช่แค่แจกเงินปีละครั้ง... คิดว่าน่าจะลองซื้อเรือให้เขาทำมาหากิน หรือให้ทุนทำอาชีพเสริม... แต่ก็ต้องศึกษาให้ดีว่าทำได้แค่ไหน ไม่ให้ผิดหลักศาสนา” (อิหม่ามชุมชนหนึ่งในอำเภอไม้แก่น, ผู้ให้สัมภาษณ์, 16 พฤศจิกายน 2566)

จากตารางที่ 1 สรุปได้ว่าการจัดการชะกาดในชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานีมีความแตกต่างกันตามบริบทเฉพาะของแต่ละพื้นที่ ชุมชนในอำเภอเมืองปัตตานีและยะหริ่งซึ่งมีความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจสูงจัดเก็บทั้งชะกาดฟิฏเราะฮ์และชะกาดทรัพย์สินอย่างเป็นระบบ โดยมีศักยภาพพระคัมภีร์สูงถึง 100,000-300,000 บาทต่อปี ขณะที่ชุมชนในอำเภอสายบุรีและปะนาเระที่พึ่งพาระบบแพปลา จัดเก็บเฉพาะชะกาดฟิฏเราะฮ์เป็นหลัก มีศักยภาพพระคัมภีร์ต่ำกว่า 20,000 บาทต่อปี ส่วนชุมชนในอำเภอไม้แก่นและหนองจิกที่มีการผสมผสานประมงกับกิจกรรมอื่น มีศักยภาพพระคัมภีร์ระดับกลาง (20,000-80,000 บาทต่อปี)

วิธีการแจกจ่ายสะท้อนวิสัยทัศน์และความเข้มแข็งของผู้นำในแต่ละพื้นที่ ชุมชนที่มีผู้นำศาสนาเข้มแข็งอย่างไม้แก่น เน้นแบ่งชะกาดตามหลักศาสนาอย่างเคร่งครัด ยะหริ่งที่มีวิสาหกิจชุมชนเข้มแข็ง มีการจัดทำฐานข้อมูลผู้รับอย่างเป็นระบบ เมืองปัตตานีและหนองจิกที่มีผู้นำชุมชนเข้มแข็ง มีแนวคิดใช้ชะกาดพัฒนาอาชีพ ขณะที่สายบุรีและปะนาเระเน้นแจกจ่ายเพื่อการบริโภคแบบดั้งเดิม

ปัจจัยความสำเร็จขึ้นอยู่กับความเชื่อมั่นและศรัทธาจากชุมชน โดยพื้นที่ที่มีผู้นำเข้มแข็งมีความสำเร็จสูงกว่า ส่วนความท้าทายของชุมชนที่พึ่งพาแพปลาคือศักยภาพการจ่ายชะกาดที่ลดลง ขณะที่ชุมชนใกล้เคียงเผชิญปัญหาวินัยทางการเงินและระบบอุปถัมภ์ในการจัดการกองทุน

ตารางที่ 1 รูปแบบการจัดการชะกาดของชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี

บริบทพื้นที่	รูปแบบการจัดเก็บ	ศักยภาพการระดมทุน	วิธีการแจกจ่าย
ชุมชนในอำเภอเมืองปัตตานี	จัดเก็บทั้งชะกาดฟิฏเราะฮ์และชะกาดทรัพย์สิน	ระดับสูง: 100,000-300,000 บาท/ปี	ใช้การรับรู้ร่วมกันของชุมชนในการระบุผู้รับ
- ชุมชนประมงใกล้เขตเมือง	ใช้ระบบ QR Code ในการรับบริจาค		มีแนวคิดเรื่องการให้ชะกาดเพื่อพัฒนาอาชีพ
ผสมผสานประมงพื้นบ้านกับประมงพาณิชย์ขนาดเล็ก ได้รับอิทธิพลจากความเป็นเมือง	มีเจ้าหน้าที่เฉพาะสำหรับการจัดเก็บ		แจกเงิน 500-1,000 บาท/คน

บริบทพื้นที่	รูปแบบการจัดเก็บ	ศักยภาพ การระดมทุน	วิธีการแจกจ่าย
ชุมชนในอำเภอยะหริ่ง - ชุมชนประมงดั้งเดิม มีวัฒนธรรม ประมงพื้นบ้านเข้มแข็ง มีวิสาหกิจ ชุมชนแปรรูปผลิตภัณฑ์ประมงที่ ประสบความสำเร็จ	- จัดเก็บทั้งชะงักตักปูและชะงักตักปูและชะงักตักปู - มีระบบบันทึกข้อมูลอย่างเป็นทางการ - รับบริจาคทั้งเงินสดและข้าวสาร	ระดับสูง: 100,000-300,000 บาท/ปี	- มีการสำรวจและจัดทำฐานข้อมูลผู้รับอย่างเป็นระบบ - แบ่งตามหลักศาสนาแต่เน้นกลุ่มยากจนและขัดสน - แจกเงิน 500-1,000 บาท/คน
ชุมชนในอำเภอสายบุรี - ชุมชนที่พึ่งพาระบบแพปลาขนาดใหญ่ มีความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ระหว่างเจ้าของแพปลากับชาวประมง	- จัดเก็บเฉพาะชะงักตักปูเป็นหลัก - รับบริจาคชะงักตักปูเฉพาะเทศกาล - ไม่มีระบบดิจิทัล	ระดับต้น: ต่ำกว่า 20,000 บาท/ปี	- เน้นการแจกจ่ายเพื่อการบริโภคในรูปแบบดั้งเดิม - ไม่มีการสำรวจอย่างเป็นระบบ - แจกเงิน 200-300 บาท/คน
ชุมชนในอำเภอไม้แก่น - ชุมชนประมงขนาดเล็กที่มีผู้นำศาสนาเข้มแข็ง อยู่ห่างไกลจากตัวเมือง ทำประมงพื้นบ้านและเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง	- จัดเก็บทั้งชะงักตักปูและชะงักตักปู - เน้นการนำขึ้นมัสยิดโดยตรง - มีระบบบันทึกที่โปร่งใส	ระดับ กลาง: 20,000-80,000 บาท/ปี	- เน้นแบ่งตามหลักศาสนาอย่างเคร่งครัด - ครอบคลุมทั้ง 8 กลุ่มผู้รับ - แจกเงิน 300-500 บาท/คน
ชุมชนในอำเภอปะนาเระ - ชุมชนที่มีระบบพึ่งพิงแพปลาขนาดกลาง มีความหลากหลายของประเภทการทำประมง	- จัดเก็บเฉพาะชะงักตักปูเป็นหลัก - มีการรับชะงักตักปูบ้างแต่ไม่เป็นระบบ	ระดับต้น: ต่ำกว่า 20,000 บาท/ปี	- เน้นการแจกจ่ายเพื่อการบริโภคในรูปแบบดั้งเดิม - แจกเงิน 200-300 บาท/คน
ชุมชนในอำเภอหนองจิก - ชุมชนผสมผสานระหว่างการประมงกับการเกษตร มีผู้นำชุมชนเข้มแข็ง มีกลุ่มวิสาหกิจชุมชนที่กำลังพัฒนา	- จัดเก็บทั้งชะงักตักปูและชะงักตักปู - มีระบบการประชาสัมพันธ์ที่ดี - เริ่มใช้เทคโนโลยีในการจัดเก็บ	ระดับกลาง: 20,000-80,000 บาท/ปี	- ผสมผสานระหว่างการแจกจ่ายเพื่อการบริโภคและพัฒนา อาชีพ - มีแนวคิดเชื่อมโยงกับวิสาหกิจชุมชน - แจกเงิน 300-500 บาท/คน

ที่มา: ผู้วิจัย

2. ความท้าทายในการจัดการชะงาด

การศึกษาพบความท้าทายสำคัญในการจัดการชะงาดของชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี ดังนี้

2.1 ความท้าทายด้านการจัดเก็บและการบริหารจัดการ

ปัญหาสำคัญที่พบ คือความแตกต่างของประสิทธิภาพในการจัดเก็บชะงาด โดยเห็นได้ชัดจากกรณีของชุมชนหนึ่งในอำเภอเมือง ที่มีผู้มาจ่ายชะงาดปีละเฉลี่ยเพียง 200 คนจากจำนวนสับบุรุษทั้งหมด 4,000 คน หรือคิดเป็นเพียงร้อยละ 5 เท่านั้น เนื่องจากผู้จ่ายชะงาดส่วนใหญ่เลือกที่จะจ่ายให้กับผู้รับโดยตรง เช่น นักศึกษาในสถาบันปอเนาะหรือโต๊ะครูสอนศาสนา ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“ปัญหาใหญ่คือชาวบ้านชอบแจกเอง เขาบอกว่าอยากเห็นว่าเงินไปถึงใคร บางคนก็ให้ญาติที่ยากจน บางคนก็ให้เด็กที่เรียนปอเนาะ บางคนก็ให้โต๊ะครูที่เคยสอนลูกหลาน ทำให้มีสยิดเก็บได้น้อย จะทำโครงการอะไรก็ลำบาก” (กรรมการมัสยิดชุมชนหนึ่งในอำเภอเมือง, ผู้ให้สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2566)

ในด้านการแจกจ่ายชะงาด แนวคิดการใช้ชะงาดเพื่อสร้างอาชีพ เช่น การให้ทุนซื้อเรือประมงหรือรถพ่วงข้าง แม้จะยังติดข้อจำกัดด้านเงินทุนและความกังวลเรื่องความเสี่ยง ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“เราอยากให้ชะงาดช่วยยกระดับชีวิตคนจนได้จริงๆ ไม่ใช่แค่แจกเงินปีละครั้ง... คิดว่าน่าจะลองซื้อเรือให้เขาทำมาหากิน หรือให้ทุนทำอาชีพเสริม... แต่ก็ต้องศึกษาให้ดีว่าทำได้แค่ไหน ไม่ให้ผิดหลักศาสนา” (อิหม่ามชุมชนหนึ่งในอำเภอไม้แก่น, ผู้ให้สัมภาษณ์, 16 พฤศจิกายน 2566)

ในด้านการบริหารจัดการ พบว่ามีเพียง ชุมชนหนึ่งในอำเภอยะหริ่ง ที่มีระบบการจัดการที่ทันสมัยและเป็นทางการ ในขณะที่มัสยิดอื่นๆ ยังขาดระบบการจัดเก็บข้อมูลที่เป็นระบบ บางแห่งเช่นชุมชนหนึ่งในอำเภอหนองจิกไม่มีการบันทึกบัญชีเนื่องจากมีเงินบริจาคจำนวนน้อย ส่งผลต่อความโปร่งใสและประสิทธิภาพในการติดตามผล

2.2 ความท้าทายด้านเศรษฐกิจและการพึ่งพิง

ปัญหาโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่สำคัญคือการพึ่งพิงระบบเจ้าของแพปลา โดยเฉพาะในพื้นที่ชุมชนหนึ่งในอำเภอสายบุรี และชุมชนหนึ่งในอำเภอปานาเระ ที่ชาวประมงต้องพึ่งพาเงินทุนจากเจ้าของแพปลาในการซื้อเรือและอุปกรณ์ประมง แลกกับการขายสัตว์น้ำในราคาที่ต่ำกว่าท้องตลาดประมาณ 20 บาทต่อกิโลกรัม สร้างวงจรการพึ่งพิงที่ยากจะหลุดพ้น ระบบพึ่งพิงนี้ส่งผลโดยตรงต่อการจัดการชะงาดในชุมชน เนื่องจากทำให้ฐานทรัพย์สินที่จะนำมาจ่ายชะงาดลดลง ชาวประมงที่มีภาระหนี้สินกับแพปลามักไม่มีเงินเหลือพอที่จะจ่ายชะงาดตามหลักการศาสนา หรือหากมีการจ่ายก็เป็นจำนวนที่น้อยมาก นอกจากนี้ในช่วงที่ทะเลไม่เอื้ออำนวยต่อการทำประมง ชาวประมงยังต้องกู้ยืมเพิ่มเติมจากเจ้าของแพปลา ทำให้วงจรหนี้สินยิ่งซับซ้อนและส่งผลกระทบต่อศักยภาพในการจ่ายชะงาดของชุมชนโดยรวมลดลง ส่งผลให้มัสยิดมีทรัพยากรจำกัดในการบริหารจัดการชะงาดเพื่อช่วยเหลือผู้ยากไร้ในชุมชนอย่างทั่วถึงและมีประสิทธิภาพ ดังบทสัมภาษณ์ที่ว่า

“ช่วงไหนทะเลดี ปลาเยอะ ชาวบ้านก็มีเงินเพิ่ม แต่บางเดือนออกทะเลไม่ได้เลย รายได้ก็ไม่มี แถมต้องไปกู้เงินแพปลา พอถึงตอนจ่ายชะงักก็ไม่มีกำลังจ่าย” (ชาวประมงในชุมชนหนึ่งในอำเภอสาบบุรี, ผู้ให้สัมภาษณ์, 16 ตุลาคม 2566)

นอกจากนี้ยังพบปัญหาวินัยทางการเงินของชุมชน โดยเฉพาะในพื้นที่ ชุมชนหนึ่งในอำเภอเมือง ที่สมาชิกในชุมชนมีอุปนิสัยกู้แล้วไม่จ่ายคืน และผู้บริหารกองทุนมักเห็นแก่พวกพ้อง ไม่ดำเนินการกับลูกหนี้ผิดนัดที่เป็นญาติพี่น้อง ส่งผลให้กองทุนต่าง ๆ ไม่ประสบความสำเร็จ ปัญหาดังกล่าวมีความเชื่อมโยงกับการจัดการชะงักโดยตรง เพราะกระทบต่อความเชื่อมั่นในการบริหารเงินทุนโดยรวมของชุมชน รวมถึงเงินชะงักที่มีการจัดเก็บและบริหารโดยมัสยิด ในบางชุมชนมีความพยายามนำเงินชะงักมาใช้ในการสร้างกองทุนหมุนเวียนเพื่อลดการพึ่งพาแพปลา แต่ด้วยปัญหาวินัยทางการเงินและการบริหารจัดการที่ขาดประสิทธิภาพทำให้กองทุนเหล่านี้ไม่สามารถดำเนินการได้อย่างยั่งยืน จึงกลับไปสู่การแจกจ่ายชะงักในรูปแบบเงินช่วยเหลือระยะสั้นแทน ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“เราเคยคิดจะนำเงินชะงักมาตั้งกองทุนให้ชาวบ้านกู้ยืมแบบไม่มีดอกเบี้ย เพื่อไม่ต้องไปพึ่งแพปลา แต่ติดปัญหาเรื่องการบริหารจัดการ คนกู้ไปแล้วไม่ยอมใช้คืน ทำให้เงินไม่หมุนเวียน สุดท้ายกองทุนก็ล้มไป” (กรรมการมัสยิดในชุมชนหนึ่งในอำเภอเมือง, ผู้ให้สัมภาษณ์, 10 ตุลาคม 2566)

2.3 ความท้าทายด้านแนวคิดและทัศนคติ

ปัญหาที่พบคือ ความแตกต่างของทัศนคติต่อการแก้ปัญหาความยากจนระหว่างชุมชน โดย ชุมชนหนึ่งในอำเภอสาบบุรี แสดงความกังวลเรื่องความเสี่ยงและข้อครหาในการให้ทุนประกอบอาชีพจากเงินชะงัก โดยเฉพาะประเด็นความสอดคล้องกับหลักการศาสนาที่มักมีการตีความว่าชะงักควรมอบให้ผู้รับโดยตรงแบบไม่มีเงื่อนไข การนำชะงักไปใช้ในรูปแบบเงินทุนหมุนเวียนหรือกองทุนเพื่อการประกอบอาชีพจึงอาจถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าขัดกับเจตนารมณ์ดั้งเดิมของชะงัก ในขณะที่ผู้นำชุมชนหนึ่งในอำเภอเมือง มองว่าความยากจนเกิดจากความเกียจคร้านและการติดยาเสพติดมากกว่าปัญหาโครงสร้าง ทัศนคติเหล่านี้ส่งผลต่อการพัฒนาแนวทางการใช้ชะงักเพื่อแก้ปัญหาความยากจนอย่างยั่งยืน เช่น ในชุมชนที่กังวลเรื่องข้อครหาทางศาสนา มักเลือกแจกจ่ายชะงักในรูปแบบเงินช่วยเหลือหรืออาหารโดยตรง ซึ่งแก้ปัญหาได้เพียงระยะสั้น ไม่กล้าริเริ่มโครงการชะงักเพื่อการลงทุน (Productive Zakat) แม้จะมีศักยภาพ ส่วนในชุมชนที่มองว่าความยากจนเกิดจากปัจจัยส่วนบุคคล มักไม่ให้ความสำคัญกับการออกแบบโครงการชะงักที่แก้ปัญหาเชิงระบบ เช่น การสร้างระบบสินเชื่อไร้ดอกเบี้ยเพื่อลดการพึ่งพาแพปลา หรือการพัฒนาทักษะอาชีพให้กับผู้รับชะงัก แต่เน้นการแจกจ่ายตามวันสำคัญทางศาสนาเท่านั้น ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“ถ้าให้เงินไปทำมาหากินแล้วเขาทำไม่สำเร็จ จะมีปัญหาตามมาแน่ๆ บางคนอาจจะหาว่าเราเลือกปฏิบัติ หรือไม่ก็ควรหาว่าเอาเงินชะงักไปลงทุนผิดหลักศาสนา” (กรรมการมัสยิดชุมชนหนึ่งในอำเภอสาบบุรี, ผู้ให้สัมภาษณ์, 16 ตุลาคม 2566)

ในขณะที่บางชุมชนมองว่าปัญหามาจากพฤติกรรมส่วนบุคคล ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“จริง ๆ งานในชุมชนมีนะ แต่บางคนก็ไม่อยากทำ ขอบร่อแต่ความช่วยเหลือ พอมีปัญหาหาเสพติดเข้ามาด้วย ยิ่งแก้ยาก ชะกาดก็ช่วยได้แค่ระยะสั้น” (ผู้นำชุมชนหนึ่งในอำเภอเมือง, ผู้ให้สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2566)

อย่างไรก็ตาม มีผู้นำศาสนาบางท่านที่พยายามปรับเปลี่ยนมุมมอง ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“เราต้องเข้าใจว่าความจนมันมีหลายมิติ ไม่ใช่แค่เรื่องความขยันหรือความเกียจคร้าน แต่มันเกี่ยวข้องกับระบบ โครงสร้าง การศึกษา โอกาส เราต้องช่วยกันคิดวิธีแก้ปัญหที่ต้นเหตุ” (อิหม่าม มัสยิดชุมชนหนึ่งในอำเภอเมือง, ผู้ให้สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2566)

แนวคิดนี้สะท้อนถึงความพยายามในการเชื่อมโยงชะกาดกับการแก้ปัญหาความยากจนอย่างเป็นองค์รวม โดยอิหม่ามท่านนี้เสนอว่าการจัดการชะกาดควรคำนึงถึงปัญหาความยากจนในทุกมิติ ทั้งมิติเศรษฐกิจ สังคม และโครงสร้าง ไม่ใช่เพียงแก้ปัญหาที่ปลายเหตุด้วยการแจกจ่ายเงินหรืออาหารเท่านั้น แต่ควรพัฒนาไปสู่โครงการที่สร้างการเปลี่ยนแปลงระยะยาว เช่น กองทุนชะกาดเพื่อการศึกษา การฝึกอบรมอาชีพ หรือการสร้างระบบเศรษฐกิจหมุนเวียนที่ลดการพึ่งพาภายนอก ซึ่งแนวคิดนี้เป็นจุดเริ่มต้นสำคัญในการปรับเปลี่ยนรูปแบบการจัดการชะกาดให้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนอย่างยั่งยืน

2.4 ความท้าทายด้านการพัฒนาอาชีพ

แม้หลายชุมชนมีแนวคิดในการใช้ชะกาดเพื่อสนับสนุนการสร้างอาชีพ แต่ก็พบข้อจำกัดสำคัญ เช่น เงินทุนไม่เพียงพอ โดยการลงทุนในอุปกรณ์ประมงต้องใช้เงินประมาณ 30,000-50,000 บาทต่อลำ ในขณะที่มัสยิดส่วนใหญ่จัดเก็บชะกาดได้เพียง 20,000-30,000 บาทต่อปี นอกจากนี้ยังขาดระบบการติดตามและสนับสนุนผู้ประกอบการรายใหม่ ทำให้การให้ทุนประกอบอาชีพมีความเสี่ยงสูง ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“อยากช่วยให้เขามีเรือเป็นของตัวเอง แต่เรือลำหนึ่งก็เกือบห้าหมื่น ชะกาดที่เก็บได้ทั้งปียังไม่พอเลย ถ้าภาครัฐหรือหน่วยงานไหนมาช่วยสมทบ ก็น่าจะทำได้” (เหรียญญกัมมัสยิดชุมชนหนึ่งในอำเภอไม้แก่น, ผู้ให้สัมภาษณ์, 16 พฤศจิกายน 2566)

ชาวประมงรายหนึ่งสะท้อนความต้องการว่า

“ถ้ามีเรือเป็นของตัวเอง ชีวิตก็จะดีขึ้นเยอะ ไม่ต้องแบ่งรายได้ให้เจ้าของเรือ แต่การออมเองนี้ยาก รายได้แต่ละเดือนแทบไม่พอใช้” (ชาวประมงผู้รับชะกาด ชุมชนหนึ่งในอำเภอสายบุรี, ผู้ให้สัมภาษณ์, 16 ตุลาคม 2566)

นอกจากนี้ยังขาดระบบติดตามสนับสนุน ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“การให้เงินทุนอย่างเดียวไม่พอ ต้องมีพี่เลี้ยงคอยให้คำแนะนำ สอนการทำบัญชี การออม การต่อยอดธุรกิจ แต่เรายังขาดคนที่มีความรู้พวกนี้” (ประธานกลุ่มอาชีพชุมชนหนึ่งในอำเภอ สายบุรี, ผู้ให้สัมภาษณ์, 16 ตุลาคม 2566)

2.5 ความท้าทายด้านการประสานงาน

ชุมชนหนึ่งในอำเภอปานาเระ สะท้อนให้เห็นความท้าทายในการประสานงานระหว่างคณะกรรมการ มัสยิดชุดใหม่กับฝ่ายการเมืองท้องถิ่น ส่งผลให้ยังไม่มีนโยบายที่ชัดเจนในการใช้ชะงาดเพื่อแก้ปัญหาคาญ ยากจน สะท้อนความสำคัญของการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างองค์กรต่าง ๆ ในชุมชนเพื่อ การพัฒนาที่ยั่งยืน ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“พอกรรมการชุดใหม่เข้ามา ก็ต้องเริ่มสร้างความสัมพันธ์กับ อบต. ใหม่ บางทีนโยบายที่คุยกัน ไว้ก็สะดุด ต้องรอให้เขาเข้าใจงานก่อน” (อดีตรกรรมการมัสยิดชุมชนหนึ่งในอำเภอปานาเระ, ผู้ให้สัมภาษณ์, 25 พฤศจิกายน 2566)

ผู้บริหารท้องถิ่นมองว่า

“เราอยากเข้าไปช่วยนะ แต่ก็ต้องระวังเรื่องการก้าวท้าวเรื่องศาสนา บางทีก็ไม่แน่ใจว่าควรเข้าไป มีส่วนร่วมแค่ไหน ยังไง” (เจ้าหน้าที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นชุมชนหนึ่งในอำเภอเมือง, ผู้ให้ สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2566)

อย่างไรก็ตาม มีตัวอย่างความสำเร็จจากการสร้างเครือข่าย ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“พอเราประสานกันได้ ทั้งมัสยิด ท้องถิ่น กลุ่มอาชีพ งานก็เดินได้ดีขึ้น เพราะแต่ละฝ่ายมีจุดแข็ง ต่างกัน ต้องช่วยกันคนละไม้คนละมือ” (ประธานเครือข่ายองค์กรชุมชนหนึ่งในอำเภอปานาเระ, ผู้ให้สัมภาษณ์, 25 พฤศจิกายน 2566)”

ความท้าทายในการจัดการชะงาดของชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานีสามารถสรุปได้ในตาราง ที่ 2 โดยแบ่งความท้าทายเป็น 5 มิติ ได้แก่ 1) ด้านการจัดเก็บและบริหารจัดการ ซึ่งขาดประสิทธิภาพ ในระบบจัดเก็บ บันทึกข้อมูล และความโปร่งใส 2) ด้านเศรษฐกิจและการพึ่งพิง เช่น การพึ่งพาเจ้าของ แพลลา การขายสินค้าต่ำกว่าราคาตลาด การไม่ชำระคืนเงินกู้ และขาดวินัยทางการเงิน 3) ด้านแนวคิด และทัศนคติเกี่ยวกับความเสี่ยงในการให้ทุนและมุมมองต่อความยากจน 4) ด้านการพัฒนาอาชีพที่ขาด เงินทุนและระบบสนับสนุน และ 5) ด้านการประสานงานที่ขาดความร่วมมือกับการเมืองท้องถิ่นและ เครือข่ายต่าง ๆ

ตารางที่ 2 ความท้าทายในการจัดการชะงักของชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี

มิติความท้าทาย	รายละเอียด
1. การจัดเก็บและการบริหารจัดการ	- การจัดเก็บได้น้อยเมื่อเทียบกับจำนวนสัปปุรุส - ขาดระบบการจัดเก็บข้อมูลที่เป็นระบบ - ไม่มีการบันทึกบัญชี - ขาดความโปร่งใสในการติดตามผล
2. เศรษฐกิจและการพึ่งพิง	- การพึ่งพาเจ้าของแพปลา - ขายสัตว์น้ำต่ำกว่าราคาตลาด - ปัญหาการไม่ชำระคืนเงินกู้ - ขาดวินัยทางการเงิน
3. แนวคิดและทัศนคติ	- กังวลเรื่องความเสี่ยงในการให้ทุน - มองว่าความจนเกิดจากความเกียจคร้าน - กลัวถูกครหาเรื่องความลำเอียง
4. การพัฒนาอาชีพ	- เงินทุนไม่เพียงพอ (ต้องใช้ 30,000-50,000 บาท/ลำ) - ขาดระบบติดตามและสนับสนุน - ความเสี่ยงในการให้ทุน
5. การประสานงาน	- ขาดการประสานงานกับกรมท้องถิ่น - ขาดนโยบายชัดเจนในการแก้ปัญหาความยากจน - ขาดเครือข่ายความร่วมมือ

ที่มา: ผู้วิจัย

3. โอกาสในการพัฒนา

การศึกษาชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานีทั้ง 6 แห่งได้เผยให้เห็นโอกาสในการพัฒนาที่สำคัญหลายประการ แม้แต่ละชุมชนจะมีความท้าทายแตกต่างกัน แต่ก็พบแนวทางการพัฒนาที่น่าสนใจและมีศักยภาพในการขยายผล

3.1 การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีดิจิทัล

การนำเทคโนโลยีดิจิทัลมาใช้ในการจัดการชะงักมีศักยภาพสูงในการเพิ่มประสิทธิภาพการดำเนินงาน ดังจะเห็นได้จากความสำเร็จของระบบการรับบริจาคผ่าน QR Code และการใช้แอปพลิเคชันไลน์ในการสื่อสารกับผู้บริจาค นอกจากนี้ การพัฒนาระบบฐานข้อมูลผู้รับชะงักแบบดิจิทัลยังช่วยให้การ

คัดกรองและติดตามผลเป็นระบบมากขึ้น รวมถึงการเชื่อมโยงกับระบบภาครัฐเพื่อให้ผู้บริจาคได้รับสิทธิประโยชน์ทางภาษี ซึ่งช่วยสร้างแรงจูงใจในการบริจาคผ่านระบบมัสยิด

3.2 วิสัยทัศน์และความร่วมมือผ่านการใช้กลุ่มอาชีพ

การพัฒนากระบวนการจัดการชะงาดให้มีประสิทธิภาพต้องอาศัยวิสัยทัศน์และความร่วมมือจากทุกภาคส่วนในชุมชน โดยเฉพาะการสร้างความร่วมมือร่วมกันระหว่างคณะกรรมการมัสยิด ผู้นำศาสนา และชาวบ้าน เกี่ยวกับการใช้ชะงาดเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน การศึกษาพบว่าชุมชนที่มีความเข้มแข็งในการจัดการชะงาดมักมีผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ก้าวหน้าและได้รับความไว้วางใจจากชุมชน นอกจากนี้ การพัฒนาความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอก ทั้งภาครัฐ สถาบันการศึกษา และองค์กรพัฒนาเอกชน ยังมีความสำคัญในการเสริมสร้างศักยภาพการดำเนินงาน

ในด้านการพัฒนาอาชีพ พบว่ามี 3 มัสยิดที่มีวิสัยทัศน์และความพร้อมในการใช้ชะงาดเพื่อสนับสนุนการสร้างอาชีพ ได้แก่ ชุมชนหนึ่งในอำเภอยะหริ่ง ชุมชนหนึ่งในอำเภอไม้แก่น และชุมชนหนึ่งในอำเภอหนองจิก โดยมีแนวคิดในการสนับสนุนทุนตั้งต้นสำหรับการประกอบอาชีพที่สอดคล้องกับบริบทของชุมชน เช่น การซื้อเรือและอุปกรณ์ประมง หรือยานพาหนะสำหรับการค้าขาย แม้จะมีข้อจำกัดด้านเงินทุน แต่มัสยิดเหล่านี้แสดงความพร้อมที่จะร่วมบริหารจัดการหากได้รับการสนับสนุนจากภายนอก

นอกจากนี้ ยังพบตัวอย่างความสำเร็จของวิสาหกิจชุมชนที่มีศักยภาพในการเชื่อมโยงกับระบบชะงาดเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน อาทิ วิสาหกิจชุมชนปลาคว่ำในชุมชนหนึ่งในอำเภอไม้แก่นที่มีตลาดรองรับชัดเจนและมีแผนพัฒนาผลิตภัณฑ์ และกลุ่มล่องเรือในชุมชนหนึ่งในอำเภอยะหริ่งเชื่อมโยงกับธุรกิจการท่องเที่ยว วิสาหกิจเหล่านี้สามารถเชื่อมโยงกับการจัดการชะงาดได้ใน 2 ลักษณะ คือ 1) การใช้เงินชะงาดสนับสนุนทุนตั้งต้นหรือขยายกิจการให้กับสมาชิกในกลุ่มที่มีคุณสมบัติเป็นผู้รับชะงาด ซึ่งจะช่วยให้พวกเขามีอาชีพและรายได้ที่มั่นคง จนสามารถพัฒนาตนเองจากผู้รับชะงาดเป็นผู้จ่ายชะงาดในอนาคต และ 2) วิสาหกิจชุมชนที่ประสบความสำเร็จจะสามารถเป็นแหล่งจ้างงานและสร้างรายได้ให้แก่สมาชิกในชุมชน ซึ่งจะทำให้ฐานผู้จ่ายชะงาดกว้างขึ้นและมีทรัพยากรมากขึ้นสำหรับการพัฒนาชุมชน

โดยภาพรวม ชุมชนหนึ่งในอำเภอยะหริ่ง ชุมชนหนึ่งในอำเภอไม้แก่น และชุมชนหนึ่งในอำเภอหนองจิก มีความพร้อมที่จะพัฒนาเป็นพื้นที่ต้นแบบในการใช้ชะงาดเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน โดยอาศัยการมีผู้นำศาสนาที่มีวิสัยทัศน์เปิดกว้างต่อการใช้ชะงาดในเชิงพัฒนา ความโปร่งใสและการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการมัสยิด ประสบการณ์ในการดำเนินกิจกรรมพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน และความพร้อมในการสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอก ในขณะที่อีก 3 ชุมชนที่เหลือยังมีข้อจำกัดบางประการ เช่น ชุมชนในอำเภอสายบุรีและชุมชนในอำเภอปะนาเระมีความกังวลเกี่ยวกับการตีความทางศาสนาในการใช้ชะงาดเพื่อการลงทุน และชุมชนในอำเภอเมืองประสบปัญหาด้านวินัยทางการเงินและ

ความไว้วางใจในการบริหารกองทุน การพัฒนาพื้นที่ต้นแบบจึงควรเริ่มต้นจาก 3 ชุมชนที่มีความพร้อมก่อน เพื่อสร้างกรณีศึกษาที่เป็นรูปธรรมสำหรับการขยายผลไปยังชุมชนอื่นๆ ต่อไป

ตารางที่ 3 โอกาสในการพัฒนาการจัดการชะกาดของชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี

ประเภทชุมชน	พื้นที่	โอกาสในการพัฒนา
กลุ่มที่มีความพร้อมสูง	- อำเภอยะหริ่ง - อำเภอไม้แก่น - อำเภอหนองจิก	- พัฒนาเป็นพื้นที่ต้นแบบการใช้ชะกาดเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน - ใช้ชะกาดสนับสนุนทุนตั้งต้นสำหรับประกอบอาชีพ - เชื่อมโยงกับวิสาหกิจชุมชน เช่น ปลาคว่ำ ธุรกิจล่องเรือท่องเที่ยว
กลุ่มที่มีข้อจำกัด	- อำเภอสายบุรี - อำเภอปะนาเระ	- นำเทคโนโลยีดิจิทัลมาใช้ เช่น ระบบ QR Code - พัฒนาระบบฐานข้อมูลผู้รับชะกาดแบบดิจิทัล
กลุ่มที่มีปัญหาด้านการบริหารจัดการ	- อำเภอเมือง	- พัฒนาระบบความโปร่งใสในการบริหารกองทุน - เชื่อมโยงกับระบบภาครัฐเพื่อรับสิทธิประโยชน์ทางภาษี

ที่มา: ผู้วิจัย

จากตารางที่ 3 โอกาสในการพัฒนาการจัดการชะกาดแบ่งชุมชนออกเป็น 3 กลุ่มตามระดับความพร้อมคือกลุ่มที่มีความพร้อมสูง (อำเภอยะหริ่ง ไม้แก่น และหนองจิก) มีศักยภาพเป็นพื้นที่ต้นแบบด้วยผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ การบริหารโปร่งใส และพร้อมสร้างเครือข่าย กลุ่มที่มีข้อจำกัด (อำเภอสายบุรีและปะนาเระ) มีความกังวลเกี่ยวกับการตีความทางศาสนาในการใช้ชะกาดเพื่อการลงทุน ส่วนกลุ่มที่มีปัญหาด้านการบริหารจัดการ (อำเภอเมือง) ประสบปัญหาด้านวินัยทางการเงินและความไว้วางใจ โดยมีโอกาสพัฒนาในภาพรวมคือการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีดิจิทัล การพัฒนาวิสาหกิจชุมชนเชื่อมโยงกับชะกาด และการส่งเสริมความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอก

สรุปและอภิปรายผล

จากการศึกษาแนวปฏิบัติและความท้าทายในการจัดการชะงักของชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี สะท้อนให้เห็นว่าชะงักซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการกระจายความมั่งคั่งตามหลักการอิสลาม ยังไม่สามารถบรรลุเป้าหมายในการแก้ไขปัญหาความยากจนได้อย่างมีประสิทธิภาพ เนื่องจากข้อจำกัดหลายประการ

ประการแรก การจัดการชะงักในปัจจุบันยังคงเน้นการแจกจ่ายเพื่อการบริโภคระยะสั้นมากกว่าการสร้างที่ยั่งยืนทางเศรษฐกิจ สะท้อนผ่านการแจกจ่ายชะงักในรูปของเงินสดและข้าวสารเป็นหลัก โดยส่วนใหญ่แจกจ่ายหมดในคราวเดียว ไม่มีการกักส่วนไว้สำหรับการพัฒนาในระยะยาว แม้ว่าบางชุมชน เช่น ชุมชนหนึ่งในอำเภอยะหริ่ง จะเริ่มมีแนวคิดในการใช้ชะงักเพื่อสนับสนุนการสร้างอาชีพ แต่ก็ยังติดขัดในเรื่องข้อจำกัดด้านเงินทุนและระบบการติดตามสนับสนุน สอดคล้องกับงานวิจัยของ ตัรมีชี สาและ (2562) ที่พบว่าในพื้นที่ยังขาดระบบการจัดเก็บชะงัก การบริหารจัดการที่น่าเชื่อถือ เป็นที่ยอมรับ และรูปแบบโมเดลการจัดเก็บที่ถือปฏิบัติได้ หากปรับปรุงส่วนนี้ได้จะสามารถเข้าถึงกลุ่มผู้มีสิทธิ์และยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนได้อย่างยั่งยืน

ประการที่สอง ความท้าทายในการจัดเก็บชะงักสะท้อนถึงความจำเป็นในการพัฒนาระบบการบริหารจัดการให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น กรณีของชุมชนหนึ่งในอำเภอเมือง ที่จัดเก็บได้เพียงร้อยละ 5 ของสัปดาห์ แสดงให้เห็นว่าการขาดระบบการจัดการที่เป็นทางการส่งผลต่อความเชื่อมั่นและการมีส่วนร่วมของชุมชน ในทางตรงกันข้าม ชุมชนหนึ่งในอำเภอยะหริ่ง ที่พัฒนาระบบการจัดการทันสมัยสามารถจัดเก็บชะงักได้มากที่สุด สะท้อนความสำคัญของการพัฒนาระบบและการสร้างความโปร่งใส สอดคล้องกับสิ่งที่พบในการจัดการชะงักของหลายจังหวัดในพื้นที่ภาคใต้ในประเด็นความโปร่งใสของการจัดการชะงักเป็นปัจจัยอันดับต้น ๆ ที่ผู้บริจาพิจารณา (ตัรมีชี สาและ, 2562; Dorloh et al., 2020; ธวัช นุ้ยผอม และคณะ, 2567)

ประการที่สาม ปัญหาโครงสร้างทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการพึ่งพิงระบบเจ้าของแพปลา เป็นอุปสรรคสำคัญต่อการสร้างที่ยั่งยืนทางเศรษฐกิจ การที่ชาวประมงต้องขายสัตว์น้ำในราคาที่ต่ำกว่าท้องตลาดเพื่อแลกกับการเข้าถึงแหล่งทุน สะท้อนให้เห็นว่าการแก้ไขปัญหาความยากจนจำเป็นต้องพิจารณาถึงการปรับโครงสร้างความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่ไม่เป็นธรรมด้วย สอดคล้องกับการศึกษาของ อนุวัตร วอลี และคณะ (2567) ที่พบว่าปัญหาความยากจนอาจจะต้องนำเอาโมเดลการแก้ปัญหาที่ผสมผสานระหว่างการใช้กลไกสหกรณ์ชุมชนและการสนับสนุนจากสหกรณ์อิสลามในพื้นที่ โดยสหกรณ์ชุมชนจะทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการโยกย้ายหนี้สินของชาวประมงที่ผูกพันกับเจ้าเก่าอยู่ภายใต้การบริหารของสหกรณ์ ขณะที่สหกรณ์อิสลามจะสนับสนุนเงินทุนผ่านกลไกชะงักและการปล่อยสินเชื่อ ควบคู่กับการลงทุนในกิจการที่สร้างรายได้ระยะยาว เช่น คานเรือ เพื่อให้สหกรณ์ชุมชนมีความยั่งยืนทางการเงิน แนวทางนี้ไม่เพียงช่วยให้ชาวประมงหลุดพ้นจากภาระหนี้สินนอกระบบ แต่ยังสร้างกลไกการพึ่งพาตนเองในระยะยาวผ่านการเสริมความเข้มแข็งให้กับสถาบันการเงินชุมชน

อย่างไรก็ตาม การศึกษานี้ได้ค้นพบโอกาสในการพัฒนาที่สำคัญ โดยเฉพาะในพื้นที่อำเภอเยหรัง อำเภอัมแก่น และอำเภอนองจิก ที่มีความพร้อมในการพัฒนาเป็นพื้นที่ต้นแบบ ทั้งในแง่ของการมีผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ การมีระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพ และการมีตัวอย่างความสำเร็จของวิสาหกิจชุมชน การบูรณาการชะกาดเข้ากับการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนและการสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับภาคส่วนต่าง ๆ จึงเป็นแนวทางสำคัญในการพัฒนาโมเดลการเงินอิสลามเพื่อสังคมที่สามารถสร้างความยั่งยืนทางเศรษฐกิจให้กับชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานีต่อไป

ทั้งนี้ การจะบรรลุเป้าหมายดังกล่าวจำเป็นต้องอาศัยการพัฒนาใน 3 มิติสำคัญ ได้แก่ 1) การพัฒนาระบบการจัดการชะกาดให้มีประสิทธิภาพและโปร่งใส 2) การพัฒนาศักยภาพของผู้นำศาสนาและชุมชนในการบริหารจัดการการเงินเพื่อสังคม และ 3) การสร้างความร่วมมือระหว่างมัสยิด หน่วยงานภาครัฐ สถาบันการศึกษา และภาคประชาสังคม ในการสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและความเชื่อของชุมชนมุสลิม

ข้อเสนอแนะการวิจัย

ในระดับนโยบาย การพัฒนาระบบการจัดการชะกาดให้เป็นมาตรฐานเดียวกันเป็นสิ่งที่จะต้องผลักดันอย่างเร่งด่วน โดยเฉพาะการสนับสนุนให้มัสยิดพัฒนาระบบการจัดเก็บและบริหารจัดการแบบดิจิทัล การพัฒนาระบบฐานข้อมูลผู้รับชะกาดที่เป็นมาตรฐานจะช่วยให้การช่วยเหลือเป็นไปอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม

การส่งเสริมการใช้ชะกาดเพื่อการพัฒนาอาชีพควรดำเนินการอย่างเป็นระบบ ผ่านการจัดตั้งกองทุนพัฒนาอาชีพที่บูรณาการชะกาดร่วมกับแหล่งทุนอื่น พร้อมทั้งพัฒนาระบบพี่เลี้ยงและการติดตามสนับสนุนผู้ประกอบการรายใหม่ การสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างมัสยิดกับหน่วยงานพัฒนาอาชีพจะช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับระบบการสนับสนุน

ในด้านการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน ควรมุ่งเน้นการส่งเสริมกิจการที่สอดคล้องกับหลักการอิสลามและทรัพยากรในพื้นที่ เช่น การแปรรูปผลิตภัณฑ์ประมงที่ได้มาตรฐานฮาลาล การพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนที่เป็นมิตรกับวิถีมุสลิม และการสนับสนุนด้านการตลาดและการพัฒนาผลิตภัณฑ์

สำหรับการนำผลการวิจัยไปใช้ คณะกรรมการมัสยิดควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาระบบการจัดเก็บข้อมูลและการบันทึกบัญชีที่โปร่งใส วางแผนการใช้ชะกาดเพื่อการพัฒนาระยะยาว และสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างมัสยิด ส่วนหน่วยงานพัฒนาชุมชนควรใช้ข้อมูลจากระบบชะกาดในการวางแผนพัฒนา บูรณาการโครงการพัฒนาอาชีพกับระบบชะกาด และสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพผู้นำศาสนา

สำหรับการวิจัยในอนาคต ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบการจัดการชะงาดในพื้นที่อื่น ๆ เพื่อค้นหาแนวปฏิบัติที่ดีเพิ่มเติม ควบคู่กับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการพัฒนาโมเดลการใช้ชะงาดเพื่อสนับสนุนวิสาหกิจชุมชน โดยเฉพาะในพื้นที่ที่มีความพร้อม เช่น อำเภอยะหริ่ง อำเภอยะไม้งั่น และอำเภอหนองจิก นอกจากนี้ ควรศึกษาการพัฒนากระบวนวิธีเพื่อจัดการชะงาดแนวทางการพัฒนากฎหมายและนโยบายที่เกี่ยวข้อง รวมถึงผลกระทบของระบบเจ้าของแพปลาและแนวทางการสร้างระบบการเงินทางเลือกที่เป็นธรรมสำหรับชุมชน การศึกษาเหล่านี้จะช่วยต่อยอดองค์ความรู้และนำไปสู่การพัฒนากระบวนวิธีจัดการชะงาดที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืนต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้ได้รับทุนสนับสนุนจากหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) ภายใต้การพัฒนาโมเดลการเงินอิสลามเพื่อสังคมสำหรับการสร้างความยั่งยืนทางเศรษฐกิจของชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี ภายใต้โครงการวิจัยการพัฒนาและขยายต่อโมเดลแก๊จน “ปัตตานียั่งยืน: ระบบเศรษฐกิจเชิงนิเวศทางสังคมชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี”

ขอขอบคุณคณะกรรมการมัสยิด สมาชิกกลุ่มประมงพื้นบ้าน และชาวประมงในชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานีทุกท่านที่ให้ความร่วมมือในการให้ข้อมูลและข้อเสนอแนะอันเป็นประโยชน์ต่องานวิจัย

บรรณานุกรม _____

ภาษาไทย

- ตรมีชี สาและ. (2562). ปัญหาอุปสรรคและแนวทางการพัฒนาการจัดระบบชะกาดในสังคมร่วมสมัย กรณีศึกษาจังหวัดนราธิวาส. *วารสารมหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์ สาขามนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์*, 6(1), 128-139.
- ธวัช น้อยพอม, อับบาส หลับด้วง, อริศ หัสมา, และหะหมุด หะยีหมัด. (2567). พฤติกรรมการจ่าย ชะกาดรายได้ของบุคลากรมุสลิมในมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์วิทยาเขตปัตตานี. *มนวรอ : วารสารประเด็นอิสลามร่วมสมัย*, 5(2), 88-101.
- ปริญญช จันทเดิม, ภัสนันท์ พ่วงเถื่อน, อนูรัตน์ อนันทนารถ, และจีระ ประทีป. (2564). ยุทธศาสตร์ การดำรงชีพของชาวประมงพื้นบ้านภายใต้โครงการพัฒนาบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก: กรณี ศึกษาจังหวัดระยอง. *วารสารการเมืองการบริหารและ กฎหมาย*, 11(3), 65-83.
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2566). รายงานการวิเคราะห์สถานการณ์ความ ยากจนและความเหลื่อมล้ำในประเทศไทย ปี 2566. กรุงเทพฯ: สศช. สืบค้นจาก https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=15744
- อนวัตร วอลี, ซากี นิเซ็ง, รอปือะ กือจิ, อานิสาร์ ปือฮะ, ฮัสนะ บุญทวี, อีฟพะห์ มะเกะ, ฮุสนา ตีมุง, อัदनัน อัลฟารีดี, และรอวียะห์ อาเซ็งบาราแม. (2567). บทบาทของสหกรณ์ชุมชนกับการ แก้ปัญหาหนี้สินครัวเรือนชุมชนประมงพื้นบ้าน. *วารสารร้อยแก่นสาร*, 9(11), 1472-1489.
- อับดุลยัลลาเต๊ะ สาและ, แวยูโซะ ลีเตะ, รอชีดะห์ หะนะกาแม, และซัลมา แดมะาะเล็ง. (2567). บทบาท มัสยิดต่อการพัฒนาชุมชนมุสลิมในสังคมพหุวัฒนธรรมจังหวัดปัตตานี. *วารสารครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา*, 3(1), 73-79.

ภาษาอังกฤษ

- Binti Abdullah, R. (2010). Zakat management in Brunei Darussalam: A case study. *Abdul Ghafar Ismail Mohd Ezani Mat Hassan Norazman Ismail Shahida Shahimi*, 375.
- Dorloh, S., Cheumar, M., Haji-othman, Y., & Abdullah, N. (2020). Institution Zakat in Thailand: A Case Study of The Management of Zakat Funds in the Four Southern Border Provinces of Thailand. *In International Conference on Contemporary Issues in Islamic Finance (e-ICCIIF 2020)* (pp.53-61). Kedah: UniSHAMS

- Hasan, Z. (2020). Distribution of zakat funds to achieve sdgs through poverty alleviation in Baznas republic of Indonesia. *AZKA International Journal of Zakat & Social Finance*, 25-43.
- Migdad, A. (2019). Managing zakat through institutions: case of Malaysia. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 5(3), 28-44.
- Mujiatun, S. (2018). Model of professional zakat management in indonesia. *International Journal of Economics, Business and Management Research*, 2(4), 80-90.